

ПРОБЛЕМИ ДИТИНСТВА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДОСЛІДНИЦЬКИХ СТУДІЙ НА ЗЛАМІ ХХ ТА ХХІ ст.

О.Квас

кандидат психологічних наук, докторант

Дрогобицького державного педагогічного університету імені І.Франка,

В.Кемінь

доктор педагогічних наук, професор,

декан факультету романо-германської філології

Дрогобицького державного педагогічного університету імені І.Франка.

У статті проблема дитинства розглядається з позиції міждисциплінарного підходу та інтегрованої методології вивчення проблем, пов'язаних із життям дітей та їх захистом, що, у свою чергу, формує і сучасне трактування поняття «дитина».

Ключові слова: дитинство, історія дитинства.

Дитинство протягом останнього часу є тією проблемою у суспільстві, яка викликає усе більше зацікавлення та тривогу. Сучасні дослідники дитинства інтерпретують його здебільшого через традиційні академічні дискурси, що полягають у поділі дитинства поміж психологією, соціологією та антропологією і, таким чином, роблять його складовою таких конструктів, як процес розвитку, соціалізація й акультуризація. Міждисциплінарний підхід при дослідженні дитинства стосується інтегрованої методології вивчення проблем, пов'язаних із життям дітей та їх захистом, що, у свою чергу, формує сучасне трактування «дитини в контексті». Ця візія дитинства дозволяє розглядати його як один з пріоритетів державної політики у багатьох країнах світу. Дослідження проблем дитинства у сучасних суспільних науках досить часто розглядається як напрям, який значною мірою полягає у традиційному теоретизуванні та визнанні великої кількості способів суспільного конструювання та реконструювання дитинства, в залежності від часу та місця, віку та статті, етнічних та релігійних відмінностей тощо.

Цілком очевидно, що дослідження, пов'язані з дітьми і дитинством, ведуться вже давно різними науками. Відповідно відрізняються і підходи до проведення досліджень щодо дітей та методи цих досліджень. Деякі науки (соціологія, культурознавство) розглядали дитинство як концепт, що потребує особливого підходу, в той час як інші (психологія, педагогіка) концентрувалися швидше за все на дитині та дитинстві [7].

Дослідницькі підходи стосовно вивчення історії дитинства суттєво різняться, але майже всі вони у своїй основі мають три основні категорії. Першу з них становлять дослідження, які вивчають матеріальні умови сім'ї в різні історичні періоди. Ці праці концентруються, перш

за все, на суспільно-економічних характеристиках сім'ї в різні історичні періоди. Другу категорію досить часто складають дослідження, які базуються на теорії Фрейда. Їх авторами є історики психології, які намагаються реконструювати та зрозуміти емоційні та психологічні зміни при вихованні дітей через призму історичного досвіду. До третьої категорії досліджень можна віднести праці, які стосуються політичної та правової політики держави та суспільства з питань захисту дитинства. Протягом останнього часу, на зламі ХХ та ХХІ ст., все більше істориків намагаються досліджувати дитинство через постмодерністичні теорії, зокрема, проблему значення дітей і дитинства для дорослих.

Значна частина сучасних дослідників дитинства схиляється до визначення того, що дитинство, скоріш за все як поняття, а не дійсний і матеріальний стан речі, є здебільшого конструктом, створеним дорослими, який, окрім удаваної простоти, фактично приховує велику кількість суперечливих спогадів, очікувань та міфів. «Дитинство, винахід дорослих, віддзеркалює їхні потреби та побоювання тим більше, чим активніше намагається це приховати» [7, 64].

Яким чином дитинство може стати сконструйованим дорослим? Очевидним фактом є те, що дитина є певною біологічною дійсністю, буттям у плоті, яке є цілком фізіологічним. Дитина є істотою матеріальною та біологічною. Разом із тим, будь-яка дитина входить у суспільний, мовний, дорослий різноматеріальний світ, переповнений історично успадкованими, суперечливими проблемами. Безпомічне, цілком залежне від людей, немовля нездатне розпоряджатися своїм життям.

Поняття «дитина» стосується «недорослої», «незрілої» особистості; в той же час поняття «дитинство» є більш загальним та абст-

рактним і свідчить про статус тих, кого називають недорослими. Способами створення названого статусу дорослими є досить різноманітними. Статус дорослості можна визначити через фізичну або сексуальну зрілість, інколи через правову дієздатність чи хронологічний вік.

Стан дитинства є перехідним та історично змінним. В різні історичні часи діти ставали активними учасниками суспільно-економічного розвитку. У XIX ст. дитяча праця активно використовувалась у промисловості та виробництві. Зокрема в Англії вона навіть була легалізована. Разом із тим, історичний дискурс засвідчує досить тривале трактування дитини як особи нижчої суспільної ієрархії. В Ірландії досить часто «хлопцями» називають неодружених чоловіків без огляду на вік, якщо вони не мають власної землі, через те, що слово «хлопець» мало досить низький статус в суспільстві, в якому шлюб та спадковість визначали один із найважливіших соціальних поділів. Поняття «дитина» засвідчувало не тільки фізіологічну незрілість, але й залежність, безсилість.

Можемо констатувати, що термін «дитинство» зосереджується головним чином на стані буття дитиною, не маючи відношення до окремо взятої дитини; він передбачає наявність відмінної, окремої, фундаментально іншої суспільної категорії – «дитинства». Дана категорія має значення лише в контексті взаємовідносин з дорослими.

Дитинство тривалий час не мало чіткого змістовного визначення. В різних культурах воно мало різні дефініції. У більшості європейських країн для юнаків перехід у стан дорослості обумовлювався початком самостійної трудової діяльності, тоді як у дівчат межею дорослості ставало заміжжя (або народження дитини), без огляду на вік, коло це відбувалося.

Підходи до розуміння дитинства як педагогічної категорії змінилися тільки протягом останнього часу. Дитинство стали вважати правдоподібним конструктом (у якому досить часто уява переплітається з особистими спогадами). Цей конструкт репрезентував певну культуру. Яка мала нівелювати відмінності між дітьми – статеві, національні, суспільні, фізичні тощо. На думку деяких зарубіжних дослідників, конструювання дитинства має історичний характер, тому його слід розглядати як ідею про те, якими повинні бути діти, і яке це має значення для дорослих через призму суспільно-економічних та культурно-освітніх змін. [4].

Мета статті – розкрити засади трактування дитинства у зарубіжній науковій думці другої половини XIX – початку XX ст.

У 1960 р. було опубліковано працю відомого історика, педагога Філіпа Арієса «Історія дитинства. Дитина і сімейне виховання в давні часи» [1]. Автор першим зробив висновок про те, що категорія дитинства має не лише біологічний (природний) характер, але й суспільний та історичний. У своїй праці він доводить, що підходи до трактування дітей були різними в різні історичні періоди, відповідно змінним ставало і поняття дитинства. Ф.Арієс вважав, що в середні віки між дорослими та дітьми не робилось великої різниці. Дітей частіше трактували як малих дорослих. Дорослих в розумінні фізичного розвитку, а не формування окремої особистості, яка творила особливу суспільну (вікову) групу.

Праця Ф.Арієса мала значний вплив на формування серед істориків, педагогів, психологів, соціологів нового способу мислення про дитинство. Історики переконані, що на розвиток сім'ї та її виховні ідеали у XVI ст. значний вплив мали реформаційні рухи у католицькій церкві та формування нових капіталістичних суспільно-економічних відносин. Саме в цей час руйнується феодальний лад у більшості європейських країн. Нові релігійні вірування (протестантизм) активно впливають на мислення людей про світ, наукові та технічні відкриття призводять до значних змін в культурі. З'являється різниця між родинами різних класових груп. Між умовами їх життя та ставлення до дітей. Деякі представники «нового виховання» (О.Декролі, Д.Демолен) вважали, що до початків нового трактування європейського виховання у XVI ст. причетна революція, яка мала місце у підходах до виховання дитини та її опіки через призму протестантизму.

Протестантська доктрина зобов'язувала пасторів крім релігійної діяльності проводити ще й навчальну діяльність серед своєї пастви. Це однаковою мірою стосувалось як дітей, так і дорослих. Протестантизм акцентував увагу суспільства на необхідності не лише вірити в Бога, але й жити згідно його заповідей. Батьків закликали щоденно опікуватись дітьми, виховувати й навчати згідно християнської моралі. Радикальні напрями протестантизму – кальвінізм, пуританство – вимагало від батьків суворості по відношенню до їхніх дітей. Будь-який непослух дітей трактувався як порушення релігійних норм. Це саме стосувалося і дитячих ігор.

Все вище сказане дало підстави представникам історичної психології (Маус, Полок) розглядати суспільні зміни у XVI ст. як такі, що привнесли багато негативу для виховання дітей та дитинства.

Надзвичайно цінною для об'єктивного вивчення дискурсу дитинства є дитяча матеріальна культура (забавки, одяг, дитячі речі, ди-

тяча література, присвячені дітям мистецькі твори тощо) різних історичних періодів. Через її вивчення довідуємось, що саме хлопчиків першими було визнано «дітьми», адже саме завдяки їм у XVI ст. розпочався активний розвиток шкільництва. До сьомого року життя як хлопчики. Так і дівчатка носили однаків одяг – довгі сорочки (спіднички), без будь-якої білизни. Тільки з семи років хлопчика починали одягати штанці, й від цього часу їх одяг ставав цілком відмінним від одягу дівчат.

Більшість досліджень із проблем історичного розвитку дитинства у Європі пов'язані саме з хлопчиками. Це пояснюється тим, що у Європі все більшої сили набирав середній клас, який суттєво відрізнявся від аристократії. Змінювалася й візія стосовно родини та її ідеології, яка мірою свого розвитку все більше диференціювала нові відмінності між чоловіками та жінками, хлопцями та дівчатами, дорослими та дітьми, родиною та зовнішнім світом. Родинний дім перейшов в опозицію до професійної праці. Водночас стало розвиватись нове розуміння родинної ієрархічності, згідно якого жінки та діти все більше ставали залежними від своїх батьків та чоловіків.

Концепт дитинства, на думку Арієса, в історичному розвитку тривалий час приховував існуючий суспільний поділ з огляду на стать та класову групу. З часом термін «дитинство» став передбачати рівність всіх категорій дитинства, незалежно від релігійних, суспільних, економічних, культурних, національних чи інших особливостей.

Незважаючи на значну кількість критичних зауважень до праці Арієса, немає сумніву в тому, що його дослідження мали великий вплив на вивчення проблем дитинства. Завдяки акцентуванню уваги на дитинстві як історичному конструкті, праця Арієса детонувала справжній вибух дослідницьких студій із зазначеної проблеми у другій половині XX ст.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. дослідження проблем дитинства зазнало нових якісних змін. В першу чергу це стосувалось соціокультурного підходу до вивчення зазначеної проблеми. Його суть полягала в визначенні того факту, що існують різні способи буття дитиною і різні види дитинства. Ключовим питанням для сучасного розуміння поняття дитинства стало з'ясування тези про те, що дитинство не є універсальним, а є скоріш за все продуктом культури, і змінюється вт залежності від часу та місця.

Значний вклад у сучасне розуміння дитинства здійснювали такі науки, як психологія та соціологія. На загальні психологічні студії концентрувалися на дитячій особистості, в той час як соціологів цікавили діти як суспільна група. На початку XX ст. парадигмат дослід-

ження дитини визначала психологія розвитку. Дитинство розглядалось як підготовка до дорослості. У процесі цієї підготовки від стадії дитинства до стадії дорослості діти включаються у процес розвитку, завдяки якому стають на шлях до раціональної суб'єктивності. Засадничими ідеями психології розвитку були переконання у природності дитинства і необхідності розвитку конструктивних змін, що сприяють дозріванню дитини. З огляду на це поступово вибудовується концепція дитини як частково розумової особи або особи, яка розвивається розумово. На думку видатного психолога Ж. Піаже, «психологія розвитку може трактуватись як дослідження розвитку розумових функцій у кінцевій стадії». Іншими словами, психологія розвитку передбачає використання дитячої психології для розв'язання загальнопсихологічних проблем [8].

Психологію розвитку дитини здебільшого репрезентують три теорії. Першу групу складають еволюційні теорії розвитку, які виходять з того, що поведінка людини є результатом діяльності тих самих еволюційних сил, які сформували поведінку тварин. У теорії еволюційного розвитку досить часто як приклад наводиться поведінка тварин, у яких молоде потомство проходить певні критичні етапи, що наступають одразу після народження, коли у них формується зв'язок з матір'ю. Красномовним у цьому сенсі виглядає приклад новонароджених каченят, які в цей критичний для них період прив'язуються (у психологічному сенсі) до будь-якого рухомого об'єкта, що з'являється в їхньому полі зору. Від цього моменту вони слідувати за ним. Як правило, таким об'єктом, для них є мати-качка (хоча може бути і курка, гуска і т.д.). Це дало підстави представникам теорії еволюційного розвитку зробити висновок про те, що у дітей критичний етап проходить так само. Тобто у цей період в них формується зв'язок з матір'ю, і якщо цей зв'язок формується не у природній спосіб, то таким дітям загрожують проблеми психологічного розвитку. Через відсутність достатньо близького контакту із своїми матерями на ранньому етапі розвитку існує загроза того, що вони стануть дисфункціональними дорослими людьми, особами, схильними до скоєння злочинів, нездатними до виконання ролі добре підготовлених членів суспільства [2].

Інша група теорій психологічного розвитку дитини представлена теоріями психодинамічного розвитку, основою якого є праці Зігмунда Фрейда. Фрейд також вбачав основою людської поведінки біологічну складову. Згідно його теорії, дитинство складається з послідовно запрограмованих біологічних стадій розвитку, кожен з яких необхідно пройти, щоб перейти до іншої. Тільки свідоме виконання вимог кож-

ної із стадій забезпечує дитині досягнення повної зрілості у дорослому віці. Будь-які розлади, що виникають на зазначених стадіях, можуть призвести до «фіксації» (затримання на етапі розвитку) особи, яка розвивається. Це, у свою чергу, здатне ускладнити успішну підготовку до дорослого віку.

Третя група теорій, яка є досить презентабельною серед теорій психології розвитку, стосується пізнавального розвитку. Представники цих теорій здебільшого беруть за основу ідеї видатного психолога Жана Піаже про те, що всі стадії, через які повинна пройти дитина, пов'язані з розвитком її мислення та способам пізнання світу. На думку Піаже, діти зовсім не такі як дорослі, вони мислять по іншому. Вони не розуміють ідей та понять, які є для дорослих є звичними і очевидними.

Спільним для всіх теорій психологічного розвитку дитини є визначення дитини як істоти:

- позбавлення дієздатності, притаманної дорослим, самостійності, раціональності та відповідальності;
- психологічно та емоційно залежної;
- залежної від життєвого досвіду, відсутність якого перешкоджає правильному розвитку дитини.

Досить поширене у сучасному західному суспільстві при розв'язанні проблем, пов'язаних з дитинством, є дискурс, пов'язаний із дитячими проблемами, – «дискурс потреб». Він однаковою мірою належить як до дітей, так і до молоді, з тією лиш різницею, що по відношенню до молоді він стає «дискурсом проблемності». Розглядаючи дітей і молодь як «тих, що потребують», суспільство у них формує очікування того, що дорослі повинні ними опікуватись через примат їхніх потреб. Таким чином, необхідність «розв'язання проблем», що виникають через потреби дітей та молоді, призводять до їх трактування в такий спосіб: будімо вони самі були «проблемами», які потребують «розв'язання». Зі слів відомого західного дослідника проблем дитинства Вудгіда, концептуалізація дитинства в категоріях «потреб» віддзеркалює особливий статус, притаманний молоді у західних суспільствах ХХ ст. Ця концептуалізація є визначальником поступової освітньо-виховної орієнтації у роботі з дітьми. Але це на вигляд нешкідливе і приязне слово, перекладене на мову практики, виявляється пов'язаним з цілим комплексом проблем, які стосуються дітей [6].

З огляду на вище сказане, постає цілком інша проблема, пов'язана з диктатом «дискурсу проблем» або, як його ще називають на Заході, «культурним імперіалізмом», який формує західні цінності в залежності від психології розвитку.

З іншого боку, соціологи вивчали питання соціалізації, зокрема пошук ефективних методів розвитку дитини, що вчили б дітей ставати повноцінними членами суспільства, у якому вони живуть.

Соціокультурні підходи до вивчення проблем дитинства були предметом тривалих дискусій. Особливо активними були представники школи, яка носила назву нової соціології дитинства (А.Джеймс, А.Проут). Вони вважали, що дитяча незрілість є біологічним фактом, але способом розуміння цього факту і значення, яке йому надається, є уже фактом культурним [6].

А.Джеймс і А.Проут, проаналізувавши більшість досліджень, присвячених проблемі дитинства, сформулювали парадигму цих досліджень. Визначальними рисами цієї парадигми є:

- розуміння дитинства як суспільного конструкту;
- трактування дитинства як змінної категорії
- необхідність проведення окремих студій із проблем, пов'язаних із дітьми та їх культурою з урахуванням їх специфіки;
- визнання дітей активними суб'єктами суспільних процесів.

На думку соціологів О.Рітча та М.Колара, соціологія є ключовим поняттям при соціологічному підході до вивчення проблем дитинства. Синонімом цього процесу може бути аккультуризація, якщо цей термін має на увазі набуття дітьми культури людського колективізму через колектив, у якому вони перебувають. Не можна розглядати дітей як таких, що готові до участі в дорослому житті, а лиш як таких, що мають потенціал, який дозволяє поступово перейти на комунікацію із світом дорослих.

Модель суспільного розвитку дитинства акцентує увагу не скільки на тому, чим є дитина за своєю природою, скільки на тому, чого суспільство у природній спосіб вимагає від дитини. Термін «соціалізація» дослідники часто вживають для визначення процесу, через який діти, а в деяких випадках і дорослі, вчаться пристосовуватись до суспільних норм та правил [3; 5].

З середини 70-х рр. соціологи дитинства та суспільні політики стали обстоювати думку, що діти не лише потребують задоволення потреб. Діти мають власні турботи та запити. Таким чином, було сформовано ще один поширений у західному суспільстві дискурс «прав дитини», в основі якого – передусім розуміння дітей як громадян, що володіють громадянськими правами.

Перехід від «дискурсу потреб» до «дискурсу прав» призвів до визнання дітей

суб'єктами суспільних процесів, здатних діяти на власний розсуд, здатних мати свій голос стосовно того, що робиться для них і з ними.

Таким чином, можемо констатувати, що дослідження проблем дитини і дитинства протягом останніх десятиліть значно активізувалося і набули якісно нового змісту та форм.

Можна сміливо говорити про те, що проблема дитинства у більшості країн світу стала справою державної політики. Відповідно і для суспільства розв'язання проблем, пов'язаних із розвитком дітей, захистом їх прав, створення належних умов медичного обслуговування тощо набули першочергового значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Aries P.* Centuries of Childhood: A social History of Family Life. – Harmondsworth: Penguin, 1986. – 143 p.
2. *Bowlby J.* Attachment and Loss. – V. 1. – London: Hogarth Press, 1969. – 175 p.
3. *Danziger K.* Readings in Child Socialization. – Oxford: Pergamon, 1971. – 190 p.
4. *Gittins Diana.* The Child in Question. – Basingstoke: McMillian, 1998. – 132 p.
5. *Goslin D.* Handbook of Socialization Theory and Research. – Chicago: Rand McNally, 1969. – 111 p.
6. *James A., Prout A.* Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood. – London: Farmer, 1997. – P. 7.
7. *Kehily M.J.* An Introduction to Childhood Studies. – Open University Press UK Limited, 2001. – 250 p.
8. *Piaget J.* Psychology and Epistemology. – Harmondsworth: Penguin, 1972. – P. 32.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2010 р.